

Іван Аляксеевіч Чарота – доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры славянскіх літаратур, акадэмік Міжнароднай славянскай акадэміі, член Саюзаў пісьменнікаў Беларусі, Расіі і Сербіі.

Чытае асноўныя курсы «Гісторыя сербскай літаратуры», «Гісторыя сербскай культуры», «Сербская народная славеснасць», «Тэорыя і практыка перакладу», спецкурсы «Беларуская літаратура ў славянскім свеце», «Беларуска-сербскія літаратурныя ўзаемасувязі», «Руска-сербскія літаратурныя ўзаемасувязі», «Славянская літаратурная супольнасць», «Мастацкі пераклад як сродак сцвярджэння нацыянальнай літаратуры». Падрыхтаваў 7 кандыдатаў навук.

Аўтар больш за 450 навуковых і літаратурна-крытычных прац па пытаннях літаратур і культур славянскіх народаў, міжславянскіх сувязей, мастацкага і біблійнага перакладу, гісторыі праваслаўя, у тым ліку кнігі «Беларуская савецкая літаратура за мяжой» (1988; у сааўт.), «Пошук спрадвечнай існасці: Беларуская літаратура XX стагоддзя ў працэсах нацыянальнага самавызначэння» (1995), «Сербская Праваслаўная Царква» (1998), «Беларуская мова і Царква» (2000), «Косовская бітва працягваецца» (2000), «Анталогія беларускае пэзіі» (1993), «Югаслаўянскія казкі» (1999), «Анталогія лірыке істочных Словена» (2000), «Насустрэч Духу. Анталогія беларускай хрысціянскай пэзіі» (2001), «Насустрэч Духу. Анталогія беларускай хрысціянскай прозы» (2002), «Слово и Дух. Анталогія рускай духоўнай пэзіі Х–XX вв.» (2003, 2005), «Српска књижевност. Анталогія текстова. Књ. I–V» (2002–2007), навукова-метадычны дапаможнік «Советская литература в связях и взаимодействиях: Начала сравнительного и системного анализа» (1989), «Мастацкі пераклад на беларускую мову: Асновы тэорыі і практычны рэкамендацыі» (1997), «Югаслаўянскія літаратуры і культуры» (1999; у сааўт.), Праграм «Гісторыя славянскіх літаратур» (2000), «Гісторыя сербскай літаратуры. Практыкум» (2007), а таксама каля 1000 мастацкіх перакладаў.

Лаўрэат Міжнароднай прэміі імя К. Астрожскага (Польшча) (1999), прэміі Саюза пісьменнікаў Сербіі (2000), прэміі «За духоўнае адраджэнне» (2003), прэміі часопіса «Збілья/Reality» (СРЮ, Бялград) (2000). Узнагароджаны ордэнам Прападобнага Сергія Раданежскага III ступені (2002), памятным медалём Саюза славацкіх пісьменнікаў (2003), ордэнам Святога Савы III ступені (2004), Залатым знакам Культурна-асветнага таварыства Сербіі (2008).

I.A. ЧАРОТА

ЛІТАРАТУРАЗНАЎЧАЯ СЛАВІСТЫКА БЕЛАРУСІ: ПРАБЛЕМЫ І ПЕРСПЕКТЫВЫ

Предпринята попытка осмыслить нынешнее состояние и перспективы развития литературоведческой славистики Республики Беларусь. Основное внимание уделено тому, как она отвечает на вызовы времени, участвует в решении актуальных, приоритетных для нашего государства и народа проблем.

This article attempts to understand the current state and prospects of development of literary Slavonic studies in the Republic of Belarus. The main attention is paid to how it meets the challenges of our time, as involved in solving problems of urgent priority for our state and nation.

У размове на заяўленую тэму па вялікаму рахунку нам трэба зыходзіць з усведамлення прафесійнай і грамадзянскай адказнасці за тое, як здзяйсняюцца і як павінны здзяйсняцца мары слыннага паэта Беларусі пра «свой пасада між народамі». Пасада гэты, зразумела, недастаткова абвясціць; яго трэба ўсталяваць, сцвердзіць і пацвярджаць. Так ці інакш, вось ужо на працягу амаль двух дзесяцігоддзяў для беларускай дзяржавы і нацыі асабліва значнымі, прыярытэтнымі, а ў той жа час асабліва складанымі, з'яўляюцца праблемы рэальнага самавызначэння і фарміравання адпаведнай самасвядомасці. Прычым яны не маглі і не могуць як след вырашацца без чыннага ўдзелу гуманітарных навук, асноўныя задачы якіх звязаны з выяўленнем спрадвечнай, гістарычнай і цяперашняй існасці свайго народа, а ў сваю чаргу – і ўсіх магчымых рэакцый яго на актуальныя выклікі часу.

Але тут непазбежна паўстае пытанне пра магчымасці і наяўныя вынікі згаданых навук, сярод якіх не апошняя месца павінна займаць славістыка, стан якой мы і паспрабуем, у межах сваёй кампетэнцыі, абмеркаваць.

Перш за ўсё звернем увагу на адметнасці. Вядома, развіццё кожнай навукі абумоўліваецца не толькі ўнутранымі, іманентнымі чыннікамі. Ды так, як славістыка (паводле азначэння, што называецца, закліканая служыць супольнасці славянскіх народаў), ніводная не залежыць ад чыннікаў знешніх – прычым геапалітычных і глабальна ідэалагічных. У гэтым яе асаблівасць, можна сказаць, прыродная і непазбыўная, пра што пераканаўча сведчыць тое, як яна запачаткоўвалася, як фарміравалася, да прыкладу, ва ўмовах Аўстра-Венгрыі, як спалучалася з марксізмам-ленінізмам і як цяпер суадносіцца з праграмамі пераўладкавання свету. У любым выпадку, на розных этапах развіцця яе з поўнай адказнасцю можна лічыць полем сутыкнення ідэй, лёсавызначальных не толькі для славянства, але і ўсяго чалавецтва.

А пры гэтым, як правіла, менавіта славісты-кампаратывісты не толькі прыводзілі да вызначальных метадалагічных зрухаў у сваёй сферы, але і давалі самыя значныя вынікі разам узятых філалагічных, ды і наогул гуманітарных, навук. Дастаткова згадаць, напрыклад, Ё. Добраўскага, П. Шафарыка, М. Баброўскага, А. Весялоўскага, В. Ягіча, А. Бялецкага, М. Аляксеева, Н. Конрада, У. Пропа, М. Талстога, Ё. Відмара, Дз. Дзюрышына, З. Канстанцінавіча, А. Флакера. Адпаведна, хто, як не іх пераемнікі, цяпер павінны спрыяць паўнаважнаму сцвярджэнню славянскіх культур паасобку і ўзятых разам, аб'ектыўна высвятляючы іх сапраўднае значэнне ў мінулым, абгрунтоўваючы і (прад)вызначаючы годнае месца ў будучым? Ды не сакрэт, што ў апошнія часы з'явіліся істотныя супярэчнасці, якія замінаюць не толькі гэтаму, але і самой ідэнтыфікацыі культур славянскіх народаў – асабліва меншых, да якіх належаць беларусы. Таму зусім не рытарычны змест набыло пытанне, ці за-

бяспечваюцца гэтым народам ролі паўнаважных і паўнапраўных суб'ектаў у працэсах, якія «пайшлі», і ў новым свеце, да якога працэсы гэтыя прывядуць. Безапеляцыйны адказ на яго дасць, канешне, сама далейшая гісторыя. Але ж на яе так ці інакш паўплывае наша цяперашняе стаўленне да ідэі адзінства славян, разуменне славянскай супольнасці, бачанне месца яе ў «агульнаеўрапейскім доме» і ва ўсім пераўладкаваным глабалізацыяй свеце. Нікуды нам, бадай не дзецца ад даўняга – прычым як рэальнага, так і надуманага – супрацьпастаўлення «славянафілаў» «заходнікам». Аднак мы не маем права забывацца на ўсе папярэднія ўрокі гісторыі. Таму прыгадаем хоць тыя асобныя моманты нядаўняга мінулага ў працэсах інтэграцыі Еўропы і адначасовай дэзінтэграцыі славянства, якія маюць непасрэднае дачыненне да нашай тэмы.

Абмяркоўваючы якраз гэта, высокааўтарытэты сербскі славіст М. Сібінавіч у свой час не выпадкова звяртаў увагу на відавочны ўхіл да «нацыянальных візій славістыкі» (Сібінавіч 1995, 19). Уласна, тады зайшла гаворка пра вузканнацыянальныя падыходы, якія ігнаруюць існаванне падыходаў інтэгральных, універсальных, больш таго – аб'ектыўна замяняюць, каб яны складаліся так, як належыць. Вельмі слушная, трэба прызнаць, заўвага-перасцярога. І нам, пэўна ж, варта было б як мага грунтоўней і аб'ектыўней прааналізаваць, наколькі адзначанае выявілася ў беларускіх славістаў параўнальна з іншымі (напрыклад, харвацкімі, македонскімі, балгарскімі). Ды не менш важна таксама – разабрацца, якія ж вынікі славістыцы ўвогуле прынесла ўсё такое і падобнае, улічваючы, што «нацыяцэнтрызм» спакваля замяняецца «еўрацэнтрызмам». У любым выпадку, неабходна задумацца, да чаго вядзе перапісванне славянамі «на еўрапейскі лад» сваёй гісторыі грамадска-палітычнай, а пад яе ўплывам і гісторыі культуры. Асабліва праяўляецца спецыфічны «еўрарамонт» канцэпцыі развіцця айчыннага прыгожага пісьменства з мэтай вылучыць (а дакладней – выдумаць) у ёй усе тыя ж самыя з'явы, тэндэнцыі, заканамернасці, якія былі ўласцівы пісьменству італьянскаму ці французскаму. Прагназаванне, бадай, – справа няўдзячная. Аднак у дадзеным выпадку можна без дадатковых агаворак сцвярджаць: захапленне чужамадэльнасцю непазбежна прынясе шкоду, а не карысць.

У сувязі з гэтым успрымаецца так, быццам бы яно сёння выказана, меркаванне выдатнага руска-сербскага славіста Ф. Тараноўскага пра тыпалагічна блізкія тэндэнцыі 1930-х гг.: «На месца самавольнага абмежавання заходне-еўрапейскай цывілізацыяй, як быццам бы адзіна сапраўднай і вартаснай, трэба, каб прыйшло аб'ектыўнае і шырэйшае вывучэнне разам узятай еўрапейскай цывілізацыі і культуры ва ўсіх яе варыянтах, да якіх належыць таксама цывілізацыя і культура асобна ўзятых славянскіх народаў, а з гэтага можа скласціся і агульная карціна ўсяго славянства, як падзеленага адзінства, надзвычай цікавага і павучальнага з-за няпростасці, перакрываючыхся яе складовых элементаў» (цыт. па: Сібінавіч 1995, 23).

Многія моманты прыведзенага выказвання заслугоўваюць таго, каб мы іх для сябе падкрэслілі як неадменна істотныя, а пры гэтым востра актуальныя: у прыватнасці, «абмежаванне заходне-еўрапейскай цывілізацыяй, як быццам бы адзіна сапраўднай і вартаснай», «аб'ектыўнае і шырэйшае вывучэнне», «агульная карціна ўсяго славянства, як падзеленага адзінства». Але ёсць у ім думка, асабліва істотная для беларусаў – наконт «надзвычай цікавага і павучальнага з-за няпростасці, перакрываючыхся яе складовых элементаў», а інакш кажучы – наконт запатрабаванасці сур'ёзнай увагі да «спалучэнняў», «скрыжаванняў», «памежжаў» і да т. п., што вызначае нашу адметнасць з пункту погляду і геапалітычнага, і культурнага, і літаратурнага, у прыватнасці, развіцця.

З улікам найперш гэтага мы павінны ўзважваць свае намеры і здзяйсненні, вынікі і страты, поспехі і пралікі. Бясспрэчна, ёсць падставы ганарыцца ўзроўнем і плёнам уласна беларусістыкі – этналогіі, фалькларыстыкі, мовазнаўства і літаратуразнаўства. Але ж беларусістыка не можа існаваць як «рэч у сабе». А тут, неабходна прызнаць, выяўляюцца і даўнейшыя, і новыя праблемы.

Каб пазбегнуць абвінавачанняў у неапраўданых прэтэнзіях на ўсеахопнасць, а тым больш на бясспрэчныя ацэнкі плёну іншых славістычных дысцыплін, агледзім (сама)крытычна дзялянку, на якой больш за ўсё даводзіцца нешта «араць» і адпаведна несці пэўную адказнасць за яе стан.

З аднаго боку, паўторым, не можа не радаваць тое, што грунтоўна і разнапланавана даследуецца айчынная літаратура. Ды, паўторым таксама, ступень развіцця і прызнання яе, як і любой іншай, вызначаецца і сцвярджаецца праз наяўнасць адпаведнай сістэмы кантактаў; а пры гэтым яе спецыфіку, «самасць», проста немагчыма выявіць без уліку гэтых кантактаў і без параўнальных даследаванняў.

Ці заўсёды гэта ўсведамлялася літаратуразнаўцамі Беларусі, ці зроблены ўсе патрэбныя захады па асэнсаванні статуса нашага нацыянальнага прыгожага пісьменства ў свеце? На жаль, даводзіцца канстатаваць, што грунтоўныя параўнальныя даследаванні ўсё яшчэ застаюцца ў аддаленай праграме-максімум. А наяўныя вынікі закранаюць толькі асобныя з'явы, да таго ж, як правіла, адвольна ўзятыя: за ўсю гісторыю свайго існавання беларускае літаратуразнаўства мае лічаныя адзінкі даследаванняў, прысвечаных рэцэпцыі беларускай славеснасці ў замежжы і замежных літаратур у Беларусі; а прац, якія б давалі хоць больш-менш абагульненае ўяўленне пра беларуска-іншаннацыянальныя літаратурныя ўзаемасувязі і тыпалагічныя сыходжанні, можна сказаць, дагэтуль няма. Хоць, вядома, за нас іх ніхто ніколі выконваць не будзе.

Карацей кажучы, усё больш востра адчуваецца запатрабаванасць сістэмнага вывучэння прысутнасці беларускай літаратуры ў свеце, якое для айчыннага літаратуразнаўства было патрэбна заўсёды, а пры цяперашніх умовах стала катэгарычна неабходным і адназначна прыярытэтным – у адпаведнасці з актуальнымі задачамі фарміравання нацыянальна-дзяржаўнай ідэалогіі, міжнароднага сцвярджэння Рэспублікі Беларусь і беларускасці наогул.

Гэта, вядома, справа складаная ў розных адносінах, уключаючы вывераную пастаноўку мэт і задач, выпрацоўку адпаведнай канцэпцыі ды і сам аб'ём працы, аднак здзяйсняльная. І наша кафедра адважылася ўзяцца здзяйсняць яе, засяродзіўшыся на агульнаславянскім кантэксце, паставіўшы мэту правесці збор і сістэматызацыю фактаў рэцэпцыі нашай літаратуры ва ўсіх славянскіх краінах, найперш – класці бібліяграфію твораў беларускай літаратуры, перакладзеных на іншаславянскія мовы, публікацый пра беларускіх пісьменнікаў, літаратуразнаўчых матэрыялаў агляднага характару.

Патрэбна не бібліяграфія сама па сабе і нават не поўная факталогія, хоць іх нам даўно бракуе, а магчымасць суаднесці, урэшце рэшт, погляды на беларускую літаратуру (і беларускасць увогуле) «з сярэдзіны» і «звонку», высвятляючы яе статус у аб'ектыўна складзеных кантэкстах на падставе рэальна існуючай сістэмы сувязяў і тыпалогіі. Толькі тады можна будзе знайсці апірышча для трывалай, надзейнай канцэпцыі нацыянальнага мастацтва слова, якое забяспечвала сабе адпаведнае месца сярод іншых, па-свойму ўключаючыся ў розныя кантакты, спалучэнні, супольнасці, адзінствы. Так ці інакш, «сваё» ўсведамляецца праз дакладна высветлены радавод і, акрамя таго, сваяцкія ды суседскія повязі. Адпаведна, выпрацоўваючы канцэпцыю развіцця беларускай літаратуры ў мінулым і будучым, мы не можам абысціся без так званай сістэмы канцэнтрычных колаў: трэба, канешне ж, мець на ўвазе еўрапейскі і сусветны кантэксты; аднак, безумоўна, яшчэ большай увагі патрабуюць тыя складнікі згаданай канцэнтрычнай сістэмы, якія ўтвараюць сэрэдзіну, гэта значыць «уласна беларускае – усходнеславянскае – агульнаславянскае». Інакш кажучы, «беларускацэнтрычным» падыходам не павінен адмаўляцца падыход «славянацэнтрычны». Тым больш, што рэальная роля славянскіх літаратур, узятых разам і паасобку, у сусветным літаратурным працэсе як папярэдніх эпох, так і сучаснасці дагэтуль асвятляецца звычайна, мякка кажучы, не зусім дастаткова і аб'ектыўна, а ў многіх выпадках з відавочнай тэндэнцыйнасцю. Адпаведна без грунтоўнага шырокафарматнага агляду, кантакталагічнага і кампаратыўнага аналізу проста немагчыма выйсці на абагульненні, якія забяспечвалі б уклад у агульную гісторыю славянскіх літаратур як часткі літаратуры сусветнай. Акрамя ўсяго, мы павінны дзейсна клапаціцца пра тое, каб узровень беларусістыкі непасрэдна суадносіўся з найбольш значымі вынікамі славяназнаўства наогул. Толькі тады мы зможам падступіцца да выпрацоўкі навукова абгрунтаванай мадэлі развіцця айчыннага мастацтва слова ў Х–XX ст.

З другога боку, натуральна, стан літаратуразнаўчай славістыкі Беларусі залежыць і ад негатыўных умоў, якія цяпер уласцівы славянскаму свету, і не толькі яму. У першую чаргу, ад таго, што з сур'ёзнай заклапочанасцю канстатуе вядомы чэшскі філолаг І. Паспішыл: «Прэстыж літаратуразнаўства – як і самой літаратуры ўвогуле і ў славянскіх краінах асабліва – рэзка ўпаў» (Поспишил 2006, 3–5). Прычынна-выніковыя сувязі тут простымі не назавеш. Аднак хіба гэта дае нам права заставацца аб'ектамі да ўсіх тых дэфармацый, якія распаўсюдзіліся і ўжо досыць трывала замацаваліся ў нашай навуковай практыцы? А яны, у прыватнасці, такія: «Амаль зусім адсутнічае значны, сур'ёзны дыскурс у пытаннях метадалогіі; кожная дыскурсная група кіруецца сваімі ўласнымі метадамі, апрабоўваючы іх толькі зрэдку, не суадносячы свае прыёмы з іншымі – як прынята было раней. Гэты недахоп у развіцці сучаснага літаратуразнаўства цягне за сабой і іншыя, звязаныя з ім, наступствы, а іменна – тармажэнне развіцця метадалогіі, адсутнасць плённай і ў належнай меры ідэйна талерантнай дыскусіі...» (Там жа).

Працытаванае так ці інакш пабуджае задумацца, што ж абумовіла такія тэндэнцыі. Паколькі раней калі не ўсе, дык многія заганы, лёгка вытлумачваліся ўціскам «таталітарызму», «савецка-расійскага гегеманізму», «сацрэалізму» і да т. п., то пасля вызвалення ад гэтых «ізмаў» можна было чакаць выбухаў энергіі творчай і даследчай, сапраўдных прарываў, адкрыццяў, вяршынных дасягненняў. Ды пакуль што іх мы не дачакаліся. Чаму? Найхутчэй таму, што адны «перадавыя» ідэалы і ўзоры некрытычна замянілі на другія. Наўрад ці можа быць апраўданнем тое, што хацелі ж як найлепш – арыентаваліся на «сусветны ўзровень», імкнуліся «інтэгравацца ў сусветны кантэкст». А на справе, кіруючыся адным комплексам непаўнаватараснасці, страчваючы самасвядомасць, з захапленнем прынялі «паўтарыцельны курс» амерыканізаванай (мас)культуры.

Уласна, зусім не беспадстаўнымі з'яўляюцца і такія характарыстыкі агульных умоў для развіцця літаратуры і літаратуразнаўства ў апошні час: «Эпідэмія інтэлектуальных заблудзяў цывілізацыйнага дэспатызму і з'яўляецца прычынай неадменных заняткаў пермутацыямі і перайменаваннямі зла. А ў гэтым плюралізме хаосу асабліва ўвага надаецца літаратуры. Праз паняцце дэструктыўнай літаратуры, а дакладней – літаратуры, якая займаецца злом як такім, робяцца спробы сцвердзіць жанравую адметнасць і паказаць на патрэбу ў зле. Інтэлектуальная надбудова цывілізацыйнага дэспатызму гэтую літаратурную з'яву тлумачыць патрэбай літаратурнага суб'екта ў разбурэнні – таму што,

быццам бы, не можа быць працэсу стварэння без папярэдняга працэсу разбурэння» (Драгіў Кіжук 2005, 58).

Сапраўды, многае з таго, што апошнім часам адбываецца, бянтэжыць, нават палохае, так ці інакш вымушае сур'ёзна задумацца.

Між тым верыцца, што беларусы і далей будуць пацвярджаць сваё прызначэнне як стваральнікаў, а не разбуральнікаў, носьбітаў пазітыўнага вопыту суіснавання з братамі і суседзямі, фарміравання сваёй культуры і ўзаемадачынэнняў з іншымі, абмену сапраўднымі каштоўнасцямі.

Праўда, у пэўнай ступені гэта залежыць і ад таго, што можам і што павінны зрабіць мы, славісты, паводле азначэння і прызначэння, з'яўляючыся не толькі сведкамі, але і (са)удзельнікамі спраў і падзей, якія ўплываюць на лёс і нашага народа, і славянскай супольнасці.

ЛІТАРАТУРА

Драгіў Кіжук Прэдраг Р. Уметност и зло. Рума, 2005. С. 58.

Поспишил И. Вводные замечания: литературоведение и литературоведческая славистика сегодня // *Literaria Humanitas*. XIV. Problemy poetiki. Vrnо, 2006. S. 3–5.

Сибиновић М. Славистика на крају XX века // Сибиновић М. Словенски импулси у српској књижевности и култури. Београд, 1995. С. 19.

Тарановски Т. Исток и Запад у историји Словена // *Летопис Матице Српске*. 1933. Кн. 336, св. 3. Цыт. па: Сибиновић М. Словенски импулси у српској књижевности и култури. Београд, 1995. С. 23.

Паступіў у рэдакцыю 12.05.09.